

ارزیابی زیست محیطی روشی برای ارزشیابی مناطق جهت تعیین پارک ملی (معرفی روش سایمرگولز)

* هنریک مجنونیان

کلمات کلیدی:

پارکهای ملی، ارزیابی زیست محیطی، منزلت پارکهای ملی، طبقه‌بندی IUCN، روش سایمرگولز، روش دلفی

چکیده:

روش سایمرگولز بر اساس سیستم نمره‌دهی یا وزن‌گذاری قرار دارد. بعلاوه، فرمی نیز برای ارزشیابی پارک ملی از نظر منابع طبیعی، فرهنگی و تفریحی مطابق با معیارهای جهانی پارکهای ملی در این روش ارائه شده است. نمره‌های ارزشیابی یک منطقه، میزان قابلیت آن را برای احراز عنوان «پارک ملی» نشان می‌دهد. در این روش با کاربرد شیوه دلفی میزان خطا و تأثیر ذهنیت که همیشه ارزشیابی را تحت تأثیر قرار می‌دهد به حداقل خود رسیده است و این یکی از جنبه‌های قوت این روش در طیف روشهای ارزیابی زیست محیطی به شمار می‌رود که در آن از وزن‌گذاری استفاده می‌شود. روشی که سایمرگولز ارائه کرده است می‌تواند در تعیین و احداث پارکهای ملی در بسیاری از کشورها مفید واقع شود.

سایمرگولز بنا به طبیعت و سرشت مناطق کشور خود که از میراثهای فرهنگی معاصر با ارزشی برخوردار است، ارزش میراثهای طبیعی و فرهنگی را همتراز قرار داده تا از این رهگذر هر نوع منطقه‌ای در صورت برخورداری از یک جنبه برجسته، اعم از فرهنگی یا طبیعی، قابلیت انتخاب شدن را برای احراز عنوان پارک ملی به دست آورد. با توجه به رشد ارزشهای توریستی و حیاتی بودن آن در اقتصاد کشور ترکیه، این روش، بسیاری از مناطق کشور ترکیه را در جهت هدف فوق به روی طرح آورده است. استفاده از معیارهای جهانی در ارزشیابی به عنوان تنها ملاک قابل قبول برای مقایسه تطبیقی پارکهای ملی کشورها اعتبار زیادی به این روش بخشیده است و پشتوانه بسیار محکمی برای کاربرد گسترده آن به شمار می‌رود. بعلاوه، جدا از سهولت، سادگی کاربرد و فهمایی آن برای همگان، این روش برای غنی‌سازی شبکه مناطق حفاظت شده جهانی برای مناطق طبقه II بسیار مناسب می‌باشد. بدیهی است این روش، با توجه به فاکتورهای مورد نظر برای ارزیابی، تنها برای تعیین صلاحیت یک منطقه برای پارک ملی

ارائه شده است و نمی‌توان آن را برای ارزیابی مناطق واقع در سایر طبقات مدیریت آی.یو.سی.ان به کار گرفت. برخورد منصفانه و منطقی روش سایمرگولز از نظر وزندهی نسبت به پدیده‌های طبیعی یا فرهنگی امکان انتخاب مناطق بیشتری را فراهم کرده و دایره تنگ حفاظت را از محدوده تعدادی مناطق برجسته معدود که در جهان شناخته شده‌اند، خارج کرده و امکان رشد مناطق واقع در طبقه II را در همه کشورها فراهم می‌کند. تشابه شرایط طبیعی کشور ترکیه با کشور ایران در بسیاری از موارد پشتیبانی مطمئنی برای کاریست آن برای تعیین پارکهای ملی در کشور ما می‌باشد. با اینحال برای حصول اطمینان از قابلیت کاربرد آن، این روش برای تعیین منزلت پارکهای ملی موجود در ایران به محک آزمون گذاشته شد و نتایج قابل قبولی نیز به دست داد که در جداول (۶) و (۷) ارائه شده‌اند. با توجه به اینکه: تاکنون در انتخاب پارکهای ملی از روشهای کیفی استفاده شده است، کاربرد این روش که مبتنی بر استفاده از اطلاعات کیفی و کمی است می‌تواند بسیار مفید باشد. بعلاوه، معرفی این روش و به تجربه کشیدن آن می‌تواند پژوهشگران ذریع در پارکهای ملی کشور را برای ارائه روشهای کاملتر و یا مناسبتر ترغیب نموده و به تکاپو وا دارد. استفاده از این روش حداقل این امکان را به وجود می‌آورد که کشورها قابلیت‌های سرزمین خود را آن گونه که هست، با روشی ساده و قابل قبول ارزیابی کرده و به ارزشهای مناطق خود در مقایسه با پارکهای ملی جهان پی ببرند و گستره آنها را برای حفاظت در طبقه II تحت عنوان پارک ملی با اعتماد بیشتری گسترش دهند. روش گولز از چند جهت دارای پشتوانه علمی و عملی بوده و به همین دلیل از مطلوبیت بالایی برخوردار است:

- این روش در تقابل با روش I.U.C.N نبوده بلکه در جهت تکمیل آن می‌باشد.
- این روش معیارهای توصیفی و کیفی I.U.C.N را با گنجاندن در فرم ارزیابی خود به صورت کمی در آورده و بدین ترتیب خود را با معیارهای جهانی همسو می‌کند.
- این روش مطابق با معیارهای پذیرفته شده جهانی، ارزش همترازی به منابع طبیعی و فرهنگی قائل شده و این امکان را می‌دهد که هر دو بتوانند از عنوان پارک ملی برخوردار شوند.
- این روش تنها در راستای اهداف استراتژیک یک کشور خاص نبوده، بلکه می‌تواند در سطح گسترده‌ای از جهان به کار گرفته شود.
- این روش وسیله بسیار مؤثری در توسعه شبکه مناطق تحت حفاظت و پیروژه، گسترش پارکهای ملی به شمار می‌رود. به همین دلیل از نظر تأمین اهداف حفاظت روشی بسیار کارا و مؤثر می‌باشد.
- این روش در ارزیابی ارزشهای طبیعی و فرهنگی روش بسیار مناسبی بوده و می‌تواند ارزیابی واقعی از ارزشهای فراموش شده به دست داده، و اعتبار و منزلت برخی از مناطق را که تاکنون کمتر از ارزشهای واقعی خود مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند تعیین کرده، و آنها را در جایگاه شایسته خود قرار دهد.

سراغاز:

تضمین نماید.

۳ - بازدید کنندگان تحت شرایط ویژه‌ای برای استفاده‌های معنوی، آموزشی، فرهنگی و تفریحی مجازند از آن استفاده کنند. این تصمیم در دومین کنگره جهانی پارکهای ملی در سال ۱۹۷۲ که در ایالات متحده برگزار شده، پذیرفته گردید. حداقل وسعت قابل قبول برای پارکهای ملی ۱۰۰۰ هکتار در نظر گرفته شد و این وسعت بدو شامل آن دسته از نواحی بود که برای حراست از طبیعت اختصاص یافته است. البته در مورد جزایر، پاره‌ای از استثناها را می‌توان منظور نمود (IUCN 1980). هر کشوری متناسب با شرایط خاص خود و تعریف پارکهای ملی در سطح جهانی معیارهای ویژه‌ای را برای انتخاب پارکهای ملی تعیین کرده است. در ایالات متحده به عنوان مثال، یک منطقه برای احراز عنوان پارک ملی باید در سطح ملی دارای منابع طبیعی، فرهنگی و تفریحگاهی با اهمیتی باشد و مستقیماً نیز به مدیریت سازمان خدماتی^(۱) پارکهای ملی نیازمند است. اهمیت منابع در سطح ملی به این معنی است که منطقه باید تمام چهار ملاک زیر را دربرگیرد (U.S.N.P.S 1986):

- نمونه بسیار بارزی از تیپ خاصی از منابع باشد.
- ارزشهای استثنائی و منحصر به فردی برای ارائه و تفسیر مضامین طبیعی و فرهنگی از میراثهای ملی داشته باشد.
- فرصتهای مناسبی را برای تفریح، استفاده عمومی، تفریح یا مطالعات علمی فراهم کند.
- در برگیرنده نمونه‌های نسبتاً دست نخورده‌ای از منابع بوده و از درجهٔ یگانگی و تمامیت بالائی برخوردار باشد.

در کانادا انتخاب پارکهای ملی کاملاً متفاوت است. در این کشور پارکهای ملی برای حفاظت نمونه‌های معرفی از تنوع چشم‌اندازهای کانادا و مناطق دریایی اختصاص می‌یابند. به همین دلیل، پارکهای کانادا به ۴۸ منطقهٔ طبیعی تقسیم می‌شوند. هر یک از این مناطق طبیعی باید در یک سیستم پارک ملی معرفی شوند. پارکهای ملی از میان مناطق طبیعی نمونه تعیین شده‌ای که در سطح کانادا حائز اهمیت ملی اند انتخاب می‌شوند (Park Canada 1979). صرفنظر از انتخاب پارکهای ملی، وضعیت خود پارکهای ملی نیز در هر کشوری متفاوت است. در انگلستان به عنوان مثال پارکهای ملی برخلاف نام خود، به طبقهٔ ۲ آی.یو.سی.ان.

نقش پراهمیت پارکهای ملی و مناطق حفاظت شده در زمینه‌های حفاظت، آموزش، پژوهش و تفریح در سطح جهانی و ملی از نظر اقتصادی و توسعه، به طور روزافزونی، در بسیاری از کشورهای تمامی قاره‌ها به رسمیت شناخته شده است. از جنبه‌های مختلف، مناطق حفاظت شده مفهومی و کارکردی متفاوت از سایر مناطق طبیعی نظیر پارکهای ملی، ذخیره‌گاههای طبیعت، چشم‌اندازهای حفاظت شده، آثار طبیعی ملی و ذخیره‌گاههای زیستکره هستند. این مناطق در جدول (۱) در فرم استاندارد جهانی طبقه‌بندی شده‌اند. در میان تمام مناطق تحت حفاظت، پارکهای ملی از نظر سابقه غنیت، از نظر طرح‌ریزی و مدیریت کهنترین و از نظر اعتبار شایسته‌ترین مناطق به شمار می‌روند (Guigg 1978).

پارکهای ملی به عنوان سرمایه‌گذاری برای آینده به شمار می‌روند. دوراندیشی در حفظ چنین مناطقی دستاوردهای زیادی در آینده خواهد داشت، اگرچه دستیابی به آنها امروزه مشکل است. از احداث نخستین پارک ملی جهان یعنی یلواستون که در سال ۱۸۷۲ در ایالات متحده تأسیس شد، بیش از یک قرن می‌گذرد (Quigg 1978).

دهمین اجلاس عمومی آی.یو.سی.ان. در دهلی نو در سال ۱۹۶۹ به همه کشورهای توصیه کرد که مناطقی را با ویژگیها و معیارهای زیر، تحت عنوان پارک ملی، برای حفاظت در نظر گیرند (IUCN 1980).

یک پارک ملی منطقهٔ نسبتاً وسیعی است:

۱ - متشکل از یک یا چند اکوسیستم دست نخورده و در اثر بهره‌برداری انسان تغییر نیافته است، جایی که گونه‌های گیاهی و جانوری، نواحی ژئو مورفولوژیک و زیستگاههای آن دارای ارزشهای علمی، آموزشی و تفریحگاهی خاص یا دارای چشم‌اندازهای طبیعی بسیار زیبا می‌باشد.

۲ - عالیترین مرجع قانونی کشور هرچه زودتر، اقداماتی برای جلوگیری یا حذف هرگونه بهره‌برداری یا حضور انسان در کل منطقه شروع کرده، و در این زمینه جنبه‌های اکولوژیکی، ژئومورفولوژیکی و زیبایی شناسی منطقه که علت وجودی احداث پارک ملی است، از طریق اقدامات فوری

1986 , Gold smith 1987 , Margules 1989 , Chapman 1989 , Mckenzie 1989)

روشهای وزنگذاری بر اساس ملاکهای چندگانه در ارزشیابی حفاظت به طور سیستماتیک و وسیعاً بکارگرفته شده اند. این روشها مناطق را بر اساس ارزش یا الویت درجه بندی کرده و مطابق بنا معیارهای مختلفی نظیر تنوع، کمیابی، اندازه و میزان طبیعی بودن منطقه مجموعاً وزنگذاری می کنند (Presley & Nicolls, 1989).
استقادهایی که به روشهای وزنگذاری می شود متوجه

وابستگی ندارند (جدول ۱). این مناطق به طبقه ۵ آی. یو. سی. آن که در واقع چشم اندازهای حمایت شده، به شمار می روند و به طبقه ج سیستم طبقه بندی شورای کشورهای اروپایی تعلق دارند (Philip S.A, 1985).

در سالهای اخیر، در زمینه ارزشیابی اهمیت مناطق طبیعی برای حفاظت، دامنه مطالعات گسترش زیادی یافته است. (به عنوان نمونه: Sargent & Brande 1976, Dony & Denholm 1985, Clark & Bell 1986, Smith & Theberge 1986 , Nilsson

جدول ۱: طبقات مناطق حفاظت شده

الف - طبقه بندی شورای کشورهای اروپایی

مناطق گروه A: مناطق کاملاً حفاظت شده ای به شمار می روند که کلیه فعالیت های انسانی جز پژوهشهای علمی در آنها ممنوع است. ذخیره گاههای طبیعت برخی از کشورها نمونه های بارز این دسته از مناطق محسوب می شوند.

مناطق گروه B: مناطق حفاظت شده ای اند که استقرار برخی از امکانات بهره وری در مناطق مشخصی از آن، تحت قوانین و مقررات ویژه ای مجاز است. پارکهای ملی کشورهای مختلف را می توان در این طبقه قرار داد.

مناطق گروه C: مناطقی که فعالیتهای تفرجگاهی در آن کمابیش در جوار فعالیتهای حفاظتی به یک نسبت انجام می شود. پارکهای ملی انگلستان، پارکهای طبیعت در آلمان و فرانسه از جمله مناطقی اند که در این طبقه قرار می گیرند.

مناطق گروه D: این مناطق عمدتاً به خاطر ارزشهای تفرجگاهی مورد توجه اند و ارزشهای فرهنگی، زیبایی شناسی و طبیعی آنها نیز چشمگیر است.

ب - طبقه بندی آی. یو. سی. آن.

I - ذخیره گاههای علمی - ذخیره گاههای کاملاً حفاظت شده طبیعت

II - پارکهای ملی - پارکهای ایالتی

III - آثار طبیعی - چشم اندازهای طبیعی

IV - ذخیره گاههای حفاظت از طبیعت - ذخیره گاههای طبیعت مدیریت یافته پناهگاههای حیات وحش

V - چشم اندازهای حفاظت شده

VI - منابع ذخیره گاهی

VII - ذخیره گاههای انسانشناسی - مناطق حیاتی طبیعی

VIII - مناطق تحت مدیریت استفاده چند جانبه - مناطق با استفاده چند جانبه از منابع

IX - ذخیره گاههای زیستکره

X - میراثهای طبیعی جهانی

(بر گرفته از Townsend 1979 - IUCN - 1980)

در مورد ارزشیابی مناطق به عنوان پارکهای ملی روش عمومی وجود ندارد و کوشش این مقاله در جهت ارائه یک روش کلی است که معیارهای جهانی را نیز ملحوظ نماید. اگرچه روش ارائه شده در این مقاله، ارزشیابی مناطق جهت تعیین پارکهای ملی ترکیه و مدنظر قرار دادن آنهاست، ولی قابلیت استفاده در بسیاری دیگر از کشورها را نیز دارد.

اصول روش

هدف از این روش تعیین قابلیت و حدود امکان یک منطقه برای احراز عنوان پارک ملی است. برای این منظور یک فرم ارزشیابی برای پارک ملی^(۳) تهیه شده است که درصد زیادی از معیارهای در نظر گرفته شده را دربر می‌گیرد و ماهیت این روش را به وجود می‌آورد (جدول ۲). این فرم منابع طبیعی، فرهنگی و تفریحگاهی یک منطقه پیشنهادی را با توجه به معیارهای جهانی، تعیین پارکهای ملی و همین‌طور دامنه توزیع نمره گذاری و حداکثر وزن هر یک از منابع را نشان می‌دهد. اساس این فرم بر موارد زیر قرار دارد:

۱- اهمیت منابع (طبیعی، فرهنگی و تفریحگاهی) حداکثر وزن یعنی ۸۰ نمره را به خود اختصاص می‌دهند و چنانچه منطقه‌ای از نظر کیفیت دارای منابع با اهمیت در سطح ملی و بین‌المللی نیز باشد حداکثر وزن، یعنی ۲۰ نمره دیگر، را به خود اختصاص می‌دهد. بدین ترتیب، حداکثر وزنی را که منابع می‌توانند دریافت کنند جمعاً ۱۰۰ نمره است. بدین ترتیب، کل وزن یا نمره ارزشیابی‌یی که به یک منطقه داده می‌شود، امکان تبدیل شدن آن را به پارک ملی نشان می‌دهد. بخش منابع به سه گروه: منابع طبیعی، منابع فرهنگی و منابع تفریحگاهی تقسیم می‌شود. گروه منابع طبیعی به سه زیرگروه منابع فیزیکی، بیولوژیکی و زیبایی شناسی تقسیم می‌شود که به ترتیب حداکثر نمره را که به خود اختصاص می‌دهند عبارتند از: منابع فیزیکی ۱۵ نمره، منابع بیولوژیکی ۱۵ نمره و زیبایی شناسی ۱۰ نمره، و جمعاً ۴۰ نمره. منابع فرهنگی به دو زیرگروه: منابع تاریخی - باستانی و سایر منابع فرهنگی تقسیم می‌شوند و حداکثر نمره آنها هر یک، ۱۰ نمره است. منابع تفریحگاهی فاقد زیرگروه بوده و ۲۰ نمره را به خود اختصاص می‌دهند که در این صورت، جمع نمره کل منابع برابر با ۸۰

فراوانی استفاده از معیار دارد (به عنوان مثال Margules & Usher 1981, Usher 1986, Smith & Theberge 1986). بعلاوه تناسب معیار با مسائل مربوط به انطباق عملی آنها نیز مورد ایراد است (به عنوان مثال: Margules & Usher 1986, Smith & Theberge 1987). صرفنظر از این مطالعات، آی. یو. سی. ان. نیز برای مناطق حفاظت شده معیارهای خاص خود را در سطح جهانی ارائه کرده است (IUCN 1978).

برخی دیگر از پژوهشگران نظیر (Sargent & Brande 1976) به منظور طرح‌ریزی، سیستم طبقه‌بندی و ارزشیابی دیگری از مناطق طبیعی به وجود آورده‌اند. سیستم ارزش‌گذاری بر پایه تأیید دانشمندان و طرح‌ریزان ذریبط قرار دارد. مارگولس و اوشر (Margules & Usher 1981) معیار مورد استفاده در ارزشیابی مناطق طبیعی را مورد بررسی و انتقاد قرار دادند. اسمیت و تبرگ (Smith & Theberge 1986) معیارهای مورد استفاده در سطح محلی، منطقه‌ای و ملی را هم در اراضی مهار نیافته و بکر، هم در اراضی کاملاً توسعه یافته مورد بررسی قرار داده‌اند. این دو پژوهشگر معیار اکولوژیکی (زنده و غیر زنده) را مورد بررسی قرار داده و معیار فرهنگی را بسیار گسترده‌تر از مفهوم اهمیت آن و آنچه عموماً مورد استفاده قرار می‌گیرد، مورد بحث قرار داده‌اند.

بعلاوه، این دو پژوهشگر در سال ۱۹۸۷ مسائل مربوط به اندازه‌گیری معیار و تلفیق آن با سایر معیارها، یا طرق دیگر استفاده از انواع معیارها را برای نشان دادن شاخص ارزش کلی نیز مورد بحث و بررسی قرار داده‌اند.

در این میان، فنون تصمیم‌گیری چند منظوره - چند معیاری نیز وجود دارند که قابلیت استفاده در شرایط پیچیده و پر تضاد را برای فرایند انتخاب (مکانیابی) دارند. به عنوان مثال، روش فرایند تحلیلی سلسله مراتب^(۴)، یکی از قابل انعطافترین و ساده‌ترین فنون تصمیم‌گیری در مکانیابی است که می‌توان این روش را برای تجزیه و تحلیل ارزشیابی اکولوژیکی یک گزینه مناسب به شمار آورد (Anaclin 1989) و بعلاوه، در ارزشیابی و تعیین درجه مناسب یک مکان از نظر انتخاب یک روش جدید تلقی می‌شود (Kashani 1989).

فرهنگی، هر یک، به جای وزن ۱۰، نمره ۲۵ را دریافت خواهند کرد. این نوع ارتباطات در جدول (۲) با علامت فلش و نمره اضافی آنها در پراتنز نشان داده شده‌اند.

۴ - یک یا شمار زیادی از ارزشهای پارک ملی پیشنهادی می‌تواند دارای اهمیت چشمگیر ملی یا جهانی باشد. در چنین شرایط خاصی باید به کیفیت منطقه‌ای، وزن ویژه‌ای نیز داده شود. حداکثر وزنی که در این روش برای این شرایط ویژه در نظر گرفته شده است، ۲۰ نمره است.

برای تعیین وضعیت ارزشهای پارک ملی پیشنهادی یا منزلت پارک، می‌توان از سیستم ارزشگذاری زیر استفاده نمود. منزلت پارک ملی برحسب درصد تعیین می‌شود و طبقه بندی طیف آنها در ۵ طبقه، وضعیت یک منطقه را از نظر مطلوبیت آن برای احراز عنوان پارک ملی نشان می‌دهد. منزلت هر پارک از جمع بندی کل نمرات ارزشیابی آن به دست می‌آید. جمع کل نمرات نسبت به حداکثر ارزش (۱۰۰) برحسب درصد درجه، منزلت هر پارک را نشان می‌دهد:

۱ - درصد V. N. P. S بسیار بالا: بیش از ۸۰ درصد

۲ - درصد V. N. P. S بالا: ۸۰ - ۶۵ درصد

۳ - درصد V. N. P. S متوسط: ۶۴ - ۵۰ درصد

۴ - درصد V. N. P. S پائین: ۴۹ - ۳۵ درصد

۵ - درصد V. N. P. S بسیار پائین: ۳۴ و کمتر از ۳۴ درصد در سطح جهان تنها تعداد کمی از پارکهای ملی وجود دارد که تمام ارزشهای طبیعی فرهنگی و تفریحگاهی را یکجا در سطحی قابل توجه داشته باشند. برای نشان دادن کاربرد و تطابق اصول مذکور سه پارک ملی در ترکیه که از نظر منابع کاملاً متفاوتند در جدول (۳) ارزیابی شده‌اند. این ارزیابی براساس منابع اطلاعاتی موجود و برداشت زمینی انجام گرفته است. در جدول (۴) وضعیت ارزشهای پارک ملی مستحبی از پارکهای ملی (برحسب درصد) ایالات متحده آمریکا، بریتانیا، و دیگر کشورها براساس روش مشروح، ارزشیابی و نشان داده شده‌اند (philipson 1969, U. S. N. P. S 1976 tolgyesi 1984, monfort 1984, Coburn 1984, hicks 1982, anonymous 1978).

ذکر این نکته ضروری است که ارزشیابی انجام گرفته در جدول

می‌شود. در صورتی که منطقه دارای منابعی با کیفیت جهانی و ملی نیز باشد، با اختصاص ۲۰ نمره دیگر، جمع کل وزن منابع را به ۱۰۰ نمره ارتقاء خواهد داد.

۲ - چنانچه یک منطقه پیشنهادی برای پارک ملی در گروه منابع، زیرگروههای منابع فیزیکی یا بیولوژیکی قابل توجهی نداشته باشد نمره حداکثر زیرگروه غایب را (۱۵ نمره) به نمره زیرگروه دیگر اضافه می‌کنیم. بنابراین، حداکثر نمره‌ای که یک زیرگروه در صورت فقدان زیرگروه دیگر می‌تواند به خود اختصاص دهد، ۳۰ نمره است. به عنوان مثال، چنانچه منطقه‌ای دارای منابع بیولوژیکی قابل توجهی نباشد و منابع فیزیکی آن در ارزشیابی ۱۰ نمره گرفته باشد، وزن واقعی منابع فیزیکی قابل توجهی نباشد و منابع بیولوژیکی آن نیز در ارزشیابی ۵ نمره گرفته باشد وزن واقع منابع بیولوژیکی ۲۰ نمره خواهد بود. به همین ترتیب، در مورد منابع فرهنگی چنانچه منطقه‌ای فاقد هر یک از دو زیرگروه خود (منابع تاریخی - باستانی و دیگر منابع فرهنگی) باشد، نمره هر یک از منابع غایب را (۱۰ نمره) به نمره زیرگروه دیگر اضافه می‌کنیم. بنابراین، حداکثر نمره‌ای که یک زیرگروه از منابع فرهنگی در صورت فقدان زیرگروه دیگر می‌تواند به خود اختصاص دهد، ۲۰ نمره است (جدول ۲). به عنوان مثال، چنانچه منطقه‌ای دارای منابع تاریخی - باستانی قابل توجهی نباشد و زیر گروه سایر منابع فرهنگی در ارزشیابی ۵ نمره را به خود اختصاص داده باشند، در این صورت، وزن واقعی سایر منابع فرهنگی ۱۵ نمره خواهد بود.

۳ - منطقه پیشنهادی برای پارک ملی ممکن است فاقد هرگونه منابع فرهنگی قابل توجهی باشد. کل وزن این گروه که ۲۰ نمره است به گروه دیگر یعنی گروه منابع طبیعی (زیر گروه منابع فیزیکی و بیولوژیکی) اضافه می‌شود. به عبارت دیگر، هر یک از زیرگروههای منابع فیزیکی و بیولوژیکی به جای نمره ۱۵ که حداکثر وزن آنها است، وزن ۲۵ را دریافت خواهند کرد. به همین ترتیب، حالت عکس نیز صادق است. هرگاه منطقه‌ای فاقد گروه منابع طبیعی قابل توجهی باشد نمره این گروه (۳۰ نمره) به گروه منابع فرهنگی (۲۰ نمره) اضافه می‌شود و در این صورت، وزن این گروه به ۵۰ ارتقاء پیدا خواهد کرد و زیرگروههای منابع

جدول ۲: فرم ارزشیابی پارکهای ملی (NPEF)

ویژگیهای منابع	منابع و حداکثر نمره آنها	
	نمره	گروه
سیماهای زمین شناسی و ژئومورفولوژیک استثنایی و منحصر بفرد نظیر کانپون‌ها، گسل‌ها، دریاوار، آبدره، ساحل، رخساره‌ها، خلیج، تنگ، دهانه آتشفشانی، غار، شواهد فسیلی و ... - اشکال هیدرولیکی ویژه و منحصر بفرد نظیر دریاچه، دریا، آبشار، یخچال، آبشار، چشمه، تالاب، مصب و غیره	منابع فیزیکی ۱۵ (۳۰)	I منابع طبیعی
- گیاهان: نمونه‌های معرفی از اکوسیستم‌های عمده، گیاهان آندمیک، کمیاب، آخرین بازمانده جوامع گیاهی، گونه‌های در خطر انقراض، در خطر تهدید و جوامع گیاهی استثنایی - جانوران: زیستگاههای گونه‌های کمیاب، در خطر انقراض، در خطر تهدید جانوری، زیستگاههای جوامع جانوری ویژه و استثنایی، اکوسیستم‌های زمینی دریایی قابل حفاظت	منابع بیولوژیکی ۱۵ (۳۰)	۴۰ (+۲۰)
- چشم اندازهای برجسته یا اشکال طبیعی که دارای ارزش زیبایی شناسی‌اند. نمونه‌هایی از چشم اندازهایی که از نظر زیبایی و منظره دارای جذابیت‌های منحصر بفردی به شمار می‌روند.	منابع زیبایی شناسی ۱۰	II منابع فرهنگی
- مناطقی با ارزشهای تاریخی و باستانی نظیر مناطقی که دارای شواهد بارزی از اتفاقات تاریخی‌اند، ساختمانها و ابنیه و آثار یا باقیمانده این شواهد	منابع تاریخی - باستانی ۱۰ (۲۰)	
- منابع معماری و هنری: نمونه‌های شاخصی از منابع، ابنیه و ساختمانهای معماری و هنرهای زیبا، میراث‌های فرهنگی برجسته در سطح ملی - مناطق انسانشناسی، قومنگاری و جامعه شناسی و کاربری سنتی زمین نظیر مناطق کشاورزی سنتی قابل حفاظت، چشم‌اندازهای فرهنگی برجسته	سایر منابع فرهنگی ۱۰ (۲۰)	۲۰ (+۳۰)
- مناطقی که دارای توان تفرجگاهی ویژه و منحصر بفردی‌اند، کلیه خصوصیات که دارای برجستگی و نمای غیر متعارفی‌اند و از نظر تفرجگاهی حائز ارزش خاصی می‌باشند. نمره این دسته از مناطق بین ۲۰ - ۱۱ تغییر می‌کند. مناطقی که دارای پتانسیل تفرجگاهی معمولی‌اند نمره‌ای بین ۱۰ - ۱ را به خود اختصاص می‌دهند.		III منابع تفرجگاهی ۲۰
- مناطقی که دارای یک نمونه منحصر بفرد و از منابع با اهمیت جهانی‌اند نمره ۲۰ - ۱۶ به خود اختصاص می‌دهند. - مناطقی که دارای یکی از چند نمونه منابع با اهمیت جهانی محسوب می‌شوند، در ارزشیابی نمره آنها بین ۱۵ - ۱۱ قرار می‌گیرد. - مناطقی که دارای یک نمونه منحصر بفرد از منابع با اهمیت ملی به شمار می‌روند نمره ۱۰ - ۶ به خود اختصاص می‌دهند. - مناطقی که دارای یکی از چند نمونه منابع با اهمیت ملی‌اند به نمره ۵-۱ دست می‌یابند.		IV منابعی با کیفیت ملی و جهانی ۲۰
		جمع کل نمرات، با ارزش وضعیت پارک (منزلت پارک) %VNPS

جدول ۳: تعیین منزلت تعدادی از پارک‌های ملی ترکیه براساس روش ارزشیابی پیشنهادی (VNPS%)

پارک ملی و تاریخی شبه جزیره گلی بالو		پارک ملی قیزیل داغ		پارک کلی کوبر یولو		ارزش منابع
نمره ارزشیابی	حداکثر ارزش یا نمره	نمره ارزشیابی	حداکثر ارزش یا نمره	نمره ارزشیابی	حداکثر ارزش یا نمره	
-	-	۱۲	۲۵ ^b	۱۳	۱۵	منابع فیزیکی
-	-	۲۰	۲۵ ^b	۱۵	۱۵	منابع بیولوژیکی
۷	۱۰	۶	۱۰	۱۰	۱۰	منابع زیبای شناسی
۲۵	۲۵ ^c	-	-	۱۷	۲۰ ^a	منابع تاریخی - باستانی
۲۰	۲۵ ^c	-	-	-	-	سایر منابع فرهنگی
۱۵	۲۰	۸	۲۰	۱۲	۲۰	منابع تفرجگاهی
۱۵	۲۰	۶	۲۰	۱۴	۲۰	منابع با کیفیت جهانی / ملی
%۸۲	۱۰۰	%۵۲	۱۰۰	%۸۱	۱۰۰	جمع ارزشهای پارک (منزلت پارک)

a: در این پارک چون زیر گروه سایر منابع فرهنگی اهمیت چندانی از نظر ارزشیابی ندارد، حداکثر نمره این زیر گروه (۱۰) به زیر گروه دیگر یعنی منابع تاریخی - باستانی اضافه شده است.

b: در این پارک چون گروه منابع فرهنگی از نظر ارزشیابی اهمیت کافی ندارد، حداکثر نمره این گروه (۲۰) به گروه دیگر یعنی منابع طبیعی (زیر گروه‌های منابع فیزیکی و بیولوژیکی) اضافه شده است.

c: در این پارک چون گروه منابع طبیعی از نظر ارزشیابی حائز اهمیت نیستند، حداکثر نمره این گروه (۳۰) به دو زیر گروه از گروه منابع فرهنگی اضافه شده است.

تقریباً تمام پارک‌های ملی در ایالات متحده آمریکا، برعکس پارک‌های ملی بریتانیا از جنبه منابع طبیعی اهمیت دارند و برخی از آنها حتی فاقد هرگونه منابع فرهنگی اند.

اکثر پارک‌های ملی در ایالات متحده (بویژه آنهایی که در جدول ۴ ذکر شده اند) دارای منابعی استثنائی با اهمیت جهانی اند، به همین دلیل است که درجه منزلت این پارکها بسیار بالا و در طیف ۹۵-۸۰ درصد قرار گرفته است.

توضیح این نکته ضروری است که واحه های آل‌هسا^(۳) منطقه پیشنهادی کشور عربستان سعودی که در جدول (۴) ذکر شده است نتوانسته است عنوان پارک ملی را احراز نماید. در ارزشیابی منزلت این منطقه، یک گروه چند رشته‌ای از سازمان خدمات پارک‌های ملی آمریکا مشارکت داشته است و این گروه در سال ۱۹۸۴ ضمن بازدید و بررسی امکانپذیری منطقه برای توسعه پارک تفرجگاهی ملی، شایستگی آن را برای انتخاب جهت پارک

(۴) صرفاً به این دلیل که از منابع اطلاعاتی موجود استفاده شده و بدون هرگونه بررسی زمینی انجام گرفته است، یک ارزشیابی نظری تلقی می‌شود و فقط از نظر نشان دادن روش پیشنهادی دارای ارزش است.

ایالات متحده آمریکا و بریتانیا پارک‌های خود را براساس معیارهای مختلفی انتخاب می‌کنند. تفاوت‌های آشکاری که بین وضعیت ارزشهای پارک‌های ملی این کشور وجود دارد در جدول (۴) بوضوح دیده می‌شود. این تفاوتها ناشی از این است که در پارک‌های ملی بریتانیا برتری با منابع فرهنگی است تا منابع طبیعی و برخی از آنها منابع چشمگیر و با اهمیت در سطح جهانی ندارند. تقریباً تمام پارک‌های ملی بریتانیا از اراضی کشاورزی سستی برخوردارند که باید حفاظت شوند و دارای ابنیه‌های تاریخی هستند که از نظر معماری و تاریخی اهمیت دارند به همین دلیل منزلت آن بر حسب درصد در طیف ۷۰-۵۰ درصد قرار گرفته است.

جدول ۴: منزلت تعدادی از پارکهای ملی

نام پارک ملی	کشور	درصد (منزلت پارک)
گرانداکایون (Grand canyon)	آمریکا	۹۵
یلواستون (Yellow stan)	آمریکا	۹۲
آتشفشانهای هاوانی (Hawai volcanoes)	آمریکا	۸۱
لیک دیستریکت (Lake District)	بریتانیا	۶۹
پیک دیستریکت (Paek District)	بریتانیا	۵۸
نورت امبرلند (Northumberland)	بریتانیا	۵۵
ساگاماتا (اورست) (Sagarmatha)	نپال	۷۸
جزایر کریسمس (Christmas Island)	استرالیا	۷۵
آکه گارا (Akegara)	رواندا	۶۶
واحه ال‌هسا* (Al Hassa oases)	عربستان سعودی	۵۳
کیسکون ساگ (Kiskunsag)	مجارستان	۲۷

برگرفته از آمار و اطلاعات Hicks (1982), Anonymous (1978), USNPS (1976, 1984), Philipson (1969), Coburn (1984) Monfort (1984) Tolgyesi (1984).

* این منطقه در ارزشیابی به علت پائین بودن منزلت آن به عنوان پارک ملی انتخاب نگردید.

افراد می‌توانند به طور جمعی و دور از هم مسائل پیچیده را حل و فصل کنند. پاسخ هرگونه سؤال مشخصی به طور جداگانه به وسیله مشارکت کنندگان داده می‌شود و سپس پاسخها به وسیله گروه یا مسئول مطالعه جمع آوری می‌شود. بدین ترتیب، از مسائلی که در اثر ارتباط و برخورد متقابل و مداوم مشارکت کنندگان ممکن است به وجود آید پرهیز می‌شود. ناآشنا باقی ماندن مشارکت کنندگان و نا معلوم بودن هویت آنها در شیوه دلفی سبب می‌شود که تمایل آنها جهت پاسخگویی بیشتر شود.

گزارشهای زیادی در مورد استفاده از شیوه دلفی در بحثها و معضلات زیست محیطی و توریسم وجود دارد (به عنوان مثال: Green & Hunter 1991, Korca 1990, Miller & cuff 1986, Green 1990) شیوه دلفی به عنوان وسیله‌ای برای ارزیابی زیست محیطی مزیت‌های کلیدی زیادی دارد که گرین و هانتز موارد زیر را قید کرده‌اند (Green & Hunter 1991):

- ۱ - کاربرد این شیوه سریع و کمابیش ساده است.
- ۲ - این شیوه کم هزینه است.
- ۳ - این شیوه با هر دو جنبه ذهنی و عینی مسئله سروکار دارد.

ملی مردود اعلام کرد. نگارنده مقاله تنها با استفاده از اطلاعات گروه فوق خواسته است با استفاده از روش ارائه شده قابلیت منطقه را برای تعیین منزلت پارک ملی نشان دهد.

کاربرد روش

برای کاربرد روش ارائه شده در این مقاله می‌توان آن را با شیوه دلفی^(۵) تطبیق داد.

شیوه دلفی^(۱)

پژوهشگرانی نظیر لیندستون و تاروف (Lindstone & Turoff 1975). شیوه دلفی را بدین صورت تعریف کرده‌اند: «روشی برای شکل‌گیری فرایند ارتباطات گروهی است. این فرایند به افراد گروه به عنوان یک کل این اجازه را می‌دهد که مسائل پیچیده را حل و فصل کنند، یکی از مهمترین جنبه‌های شیوه دلفی آن است که در مورد هر موضوعی از طریق کار فردی مشارکت کنندگان، بدون اینکه آنها واقعاً رو در روی هم قرار گیرند، می‌توان به آرای یکسان و اتفاق نظر دست یافت. از طریق شیوه دلفی یک گروه از

پاسخگویی احتمالی در نخستین دوره پرسشنامه، دلفی و همین طورکناره گیری اعضای پنل بین دو دور چرخش پرسشنامه، اعضاء پنل را ۴۰ نفر انتخاب نمود. میلروکاف (Miller & Cuff 1986) با ۵۸ مشارکت کننده مطالعات خود را شروع کردند. تعداد پاسخ دهندگان در نخستین دوره به ۴۱ و در دومین دور به ۲۴ نفر کاهش یافت.

کاربرد روش ارزیابی با استفاده از شیوه دلفی

در گذشته روش دلفی صرفاً برای تدوین سیاست، حل مسائل و بحثهای زیست محیطی به کار گرفته شده است (Miller & Cuff 1986). این شیوه برای انتخاب منطقه جهت پارک ملی به شکل جدیدی در زیر شرح داده می شود و تنها از دو دور شیوه دلفی استفاده شده است.

یک گروه مشتمل بر دو و یا سه نفر که استفاده از شیوه را سازمان می دهند به وسیله سازمان خدمات پارکها یا هر سازمان دولتی همتراز با آن تشکیل می شود. این گروه اعضاء پنل یا اعضاء مشارکت کننده را عمدتاً از میان کارشناسان پارکهای ملی و مناطق حفاظت شده انتخاب می کنند. یک سوم از اعضاء مشارکت کننده از میان متخصصان دولتی و یک سوم از میان اعضاء هیات علمی یا نمایندگان مؤسسات علمی ذیربط در حفاظت از طبیعت انتخاب می شوند، و یک سوم نهایی شامل پژوهشگران و متخصصان منفرد محلی است که به پیشنهاد پارک ملی به محیط زیست خود علاقه مندند.

در برگه ای مطابق فرم شرح داده شده، منابع طبیعی، فرهنگی و تفریحی منطقه پیشنهادی برای پارک ملی به اعضاء پنل همراه با فرم ارزیابی آنها و توضیح روش کار ارسال می شود و از آنها خواسته می شود که فرم ارزیابی را براساس اصول روش پیشنهادی پر کنند.

هر یک از اعضاء مشارکت کننده ابتدا باید بررسی کند که آیا منطقه پیشنهادی دارای منابع طبیعی و فرهنگی قابل توجهی است یا نه؟ در صورتی که یکی از این دو گروه منابع وجود نداشته باشد، وزن گروهی از منابع که در منطقه وجود ندارد، براساس شرح گذشته به گروه دیگر اضافه می شود و در برگه ارسالی یادداشت می شود. نمرات ارزشیابی برای هر یک از منابع در ستون «نمرات ارزشیابی» وارد می شود (البته زمانی که این نمرات

۴ - آراء و نظرات کارشناسی بیان شده پاسخ گروهی نیست بلکه فردی است.

۵ - ماهیت پنهانکاری شیوه دلفی طوری است که هرگونه پاسخگویی را به دور از هرگونه فشار و قید و بندهای معمول محافظه کاری یا پاسخهای کلیشهای تشویق می کند.

هر نوع مطالعه ای به شیوه دلفی از سه مرحله تشکیل شده است (Green & Hunter 1991):

- پرسشنامه مقدماتی: در این مرحله، از کارشناسان خواسته می شود تا نظر خود را در مورد مهمترین مسائلی که پیرامون موضوع اصلی می تواند پرسشی وجود داشته باشد بیان کنند.

- پرسشنامه دور اول: این نخستین دور چرخش پرسشنامه بین کارشناسان است و از آنها خواسته می شود نظر خود را در این مورد بیان کنند که از میان مسائلی که در مرحله اول تعیین شدند به نظر آنها به طور خاص کدامیک برای توسعه سیاست از همه مهمتر است.

- پرسشنامه دور دوم: این پرسشنامه نیز همانند پرسشنامه دور اول است، با این تفاوت که در آن، خلاصه نظرات دیگر کارشناسان نیز ارائه شده است. از کارشناسان خواسته می شود که با توجه به کل نظرات سایر کارشناسان که در دور اول به عمل آمده، در صورتی که تمایل داشته باشند، نظر خود را تصحیح یا در آن تجدید نظر به عمل آورند. گردش خلاصه نظرات سایر کارشناسان (عنصر پسخور) بین همه جهت تصحیح و بازبینی آراء تا دستیابی به یک توافق و رضایت همگانی، پیش رفته و ادامه می یابد.

سطح اعتماد استفاده از نتایج به دست آمده در شیوه دلفی به سطح تخصصی بودن مشارکت کنندگان در رابطه با موضوع مورد بحث، میزان پاسخگویی به پرسشنامه و تفسیر نتایج به وسیله سرگروه بررسی کنندگان بستگی دارد (Korca 1991). در مطالعه و بررسی به شیوه دلفی انتخاب اعضاء پنل (گروه مشارکت کننده) و اندازه آنها یک عامل کلیدی است. علاوه بر اندازه، مواردی نظیر میزان افت اعضاء، سهولت مدیریت و وسعت نظرات و آراء را نیز باید مدنظر قرار داد.

مطالعات موفقیت آمیزی که به شیوه دلفی در گذشته انجام گرفته، تنها از ۲۰ پاسخ دهنده استفاده شده است (Korca 1991, Masser & Foley 1987) گرین جهت مطالعات خود برای جبران پاره ای نارسائیهای ناشی از خودداری در

جدول ۵: اصول انتخاب روش ارزشیابی

یک روش ارزشیابی باید:

- ۱- براساس اصول و مفروضاتی با ارزش قرار داشته باشد و بسادگی قابل ترسیم و نشان دادن باشد.
- ۲- نتایج به دست آمده از روش برای تصمیم گیران و عامه قابل فهم باشد.
- ۳- بتواند ارزشهای ذهنی و احکام صریح و روشنی به دست دهد.
- ۴- نتایج به دست آمده از روش، قابلیت تعمیم و استفاده گسترده داشته باشد.
- ۵- امکان استفاده از اطلاعات کیفی و کمی را از نظر متدولوژی به شیوه منطقی داشته باشند.
- ۶- قوه تصور تصمیم گیران را ارتقاء و بینش آنها را برای انتخاب افزایش دهد.
- ۷- قابلیت استفاده اطلاعات را در مقیاسهای مختلف داشته باشد.
- ۸- قابلیت استفاده از گزینه‌ها را به طور جداگانه و تلفیقی داشته باشد.

برگرفته از: Smith & Theberge

استفاده از شیوه دلفی و انطباق آن با روش پیشنهادی، سطح خطا و ذهنگرایی به حداقل خود تقلیل داده شده است. پاره‌ای از عوامل مؤثر نظیر زیبایی شناسی (زیبایی مناظر) تاریخی - باستانی و سایر منابع فرهنگی که در دیگر روشهای مشابه اغلب نادیده گرفته می‌شوند، در این روش مورد توجه قرار گرفته‌اند. در نظر گرفتن کیفیت منابع و طبقه بندی نتایج بدست آمده، از دیگر جنبه‌های مثبت این روش به شمار می‌رود.

در جدول (۵) شماری از اصول پیشنهادی اسمیت و تبرگ (Smith & Theberge 1987) به عنوان راهنمایی برای انتخاب روشهای ارزشیابی ارائه شده است. روش شرح داده شده در این مقاله به نظر می‌رسد که بیشتر این اصول را در برمی‌گیرد. سارجنت و براند (Sargent & Braende 1976) خاطر نشان می‌سازند که: هر سیستم طبقه بندی و ارزشیابی از مناطق طبیعی برای اینکه در طرح ریزی شهر مفید واقع شود، باید سه هدف عمده را تأمین کند:

- ۱- برای آن دسته که از این سیستم استفاده می‌کنند، بسیار قابل فهم باشد.
 - ۲- باید براساس رای و نظر دست‌اندرکاران علوم طبیعی و جوامع محلی بنا شده باشد.
 - ۳- در برابر منازعات حقوقی قابلیت ایستادگی و دفاع داشته باشد.
- به طور کلی این روش به نظر می‌رسد که هر سه پیشیناز فوق را برآورده می‌سازد.

بالاتر از جدا کردن وزن منابع (نباشد)، به همین ترتیب نمرات ارزشیابی برای کیفیت منابع نیز در ستون مربوط به آن، همانطور که در جدول (۲) نشان داده شده وارد می‌شود. سپس درصد احتمال تبدیل شدن منطقه به پارک ملی (یا ارزشهای وضعیت پارک ملی^(۷) یا منزلت پارک ملی با حاصل جمع نمرات ارزشیابی (درصد VNPS) تعیین می‌شود.

فرم‌های ارزشیابی تکمیل شده به ترتیب جدول زمانی قرار می‌گیرند. کل نمرات ارزشیابی در فرم‌ها به وسیله گروه و تیم‌سازماندهنده مورد تفسیر قرار می‌گیرد. نتایج به هر یک از اعضای پتل فرستاده می‌شود و از آنها خواسته می‌شود که نظر خود را در مورد میانگین نمرات ارائه دهند و در صورتی که تمایل به ارزشیابی مجدد مناطق و اصلاح نظر قبلی خود، با توجه به کل پاسخهای پتل در دور اول دارند، انجام دهند. توافق و همسانی بین آراء و نظرات کارشناسی بدین ترتیب تأمین می‌شود.

بحث و نتیجه گیری:

در ترکیه همانند بسیاری دیگر از بخشهای جهان، مراجع مسئول پارکهای ملی وظیفه انتخاب آنها را بر عهده دارند. همان‌گونه که در بالا ذکر شده، شیوه خاصی برای ارزشیابی پارکهای ملی وجود نداشته است. شیوه ارزشیابی ارائه شده در این مقاله می‌تواند در تصمیم‌گیری برای انتخاب مناطق مفید واقع شود. بعلاوه این روش مزیت دیگری که دارد این است که با

این روش در سالهای اخیر دوبار در مورد پارکهای ملی ترکیه به وسیله نگارنده مقاله به محک آزمون گذاشته شده است. در این آزمونها تعداد ۲۴ نفر برای ارزشیابی هر منطقه به عنوان اعضای پنل انتخاب شده بودند که ترکیب آنها را ۸ نفر عضو هیات علمی، ۸ نفر پژوهشگر محلی و ۸ نفر از سازمانهای دولتی (از جمله مسئولین پارکهای ملی، محیطبانها و طرحریزان پارکهای ملی) تشکیل می دادند. در این آزمونها روش ارائه شده از نظر قابل فهم بودن، کاربری، کم هزینه‌گی و تأثیر کاملاً مورد تأیید قرار گرفت. ذکر این نکته ضروری است که جنبه منفی این روش ممکن است این باشد که نتیجه صریح و قطعی به دست نمی دهد. به هر صورت، از این روش نباید انتظار یک نتیجه قطعی و صریح را داشت. آنچه می توان از این روش انتظار داشت این است که این روش در مورد احتمال تبدیل شدن یک منطقه به پارک ملی یک ایده مشخص به دست می دهد. در خاتمه اشاره می نماید که نگارنده مقاله به پیچیدگی ملاحظات ملی و جهانی واقف است، ولی به فایده مند بودن روش ارائه شده نیز در کوششهایی که در زمینه انتخاب و احداث پارکها در بسیاری از کشورها به عمل می آید کاملاً اعتقاد دارد.

همترازی ارزشهای طبیعی با فرهنگ و دادن وزن هر یک از ارزشهای غایب به ارزشهای حاضر در صورت فقدان هر یک از آنها، این امکان را به وجود می آورد که هیچ گونه حقی از مناطق پایمال نشود. زیرا این بسیار طبیعی است که همه مناطق همه پدیده های طبیعی و فرهنگی برجسته را یکجا نداشته باشند. بندرت ممکن است که منطقه ای از هر نظر جامع شرایط باشد. به همین دلیل، این گونه استثناها نباید مانعی در راه احقاق حق سایر مناطق که از برخی جنبه ها برجسته و برعکس، از بعضی جنبه ها نمودی ندارند، باشند. این روش به خاطر اینکه بهای لازم را به هر جنبه چشمگیری که در مناطق وجود دارد می دهد و شایستگی آنها را بوضوح نشان می دهد، روشی کاملاً منصفانه و منطقی است و برای دستیابی به طیف گسترده اهداف حفاظت برای غنی سازی شبکه مناطق حفاظت شده جهانی بسیار مناسب است. از طرف دیگر، مقایسه جداول ارزشیابی پارکهای ملی آمریکا، کانادا و بریتانیا با پارکهای ملی ترکیه نشان دهنده این است که معیارهای جهانی و متعارف موجود کاملاً چیره بوده و امکان لغزش در سطح ملی را محدود کرده اند. به همین دلیل، پارکهای ملی ترکیه منزلتی بمراتب پائینتر از پارکهای ملی معروف و شناخته شده جهان کسب کرده اند و بر عکس در برابر برخی از پارکهای ملی کشورهای پیشرفته از جایگاه و منزلتی شایسته تر برخوردار شده اند. اعمال این محدودیت بویژه در تأثیر وزن عامل «منابع با کیفیت جهان» و همین طور عامل «زیبایی شناسی» کاملاً آشکار است. مقایسه منزلت پارکهای ملی ایران با پارکهای ملی جهان نیز نشان دهنده ارزشیابی واقع بینانه نسبت به آنهاست. ارزشیابی بر اساس معیارهای پذیرفته شده جهانی اعتبار این روش را دو چندان نموده و کاربرد آن را بسیار گسترده می کند. در این روش، آنچه مبهم است تأثیر عوامل «تهدیدکننده» است. معلوم نیست که این تأثیر تا چه حد مورد توجه قرار گرفته است. به عنوان مثال، زمانی که پارک ملی کویر مرکزی با توجه به عوامل تهدید کننده آن که شرایط موجود را فراهم کرده مورد ارزشیابی قرار گیرد، منزلتی بسیار پایین کسب می کند. در حالی که اگر به طور بالقوه غنای طبیعی آن با توجه به سوابق آن مورد ارزشیابی قرار گیرد، منزلتی بالاتر از آنچه هم اکنون دارد به دست می آورد. به هر حال، پارکهای ملی کشور ایران به عنوان محملی برای آزمون این روش،

تعیین منزلت پارکهای ملی ایران بر اساس روش سایمرگولز

برای آزمون قابلیت کاربرد روش سایمرگولز با شرایط کشور ایران و تعیین سطح منزلت پارکهای ملی آن با توجه به داده های اطلاعاتی نسبتاً کافی که از آنها در دست بود، این روش به همان شیوه دلفی بر اساس فرم اطلاعاتی ارائه شده به کار گرفته شد. تفاوت پارکهای ملی ایران با پارکهای ملی کشور ترکیه، همان گونه که در جداول (۳) و (۶) دیده می شود، در این است که پارکهای ملی کشور ایران از نظر منابع فرهنگی و زیرگروههای وابسته آن در مقایسه با پارکهای ملی کشور ترکیه فقیر نشان داده می شوند. به هر جهت با توجه به همسایگی و همسانی بسیاری از شرایط طبیعی، بویژه از نظر فیزیکی و بیولوژیکی در هر دو کشور، به نظر می رسد که استفاده از این روش به دلیل وجوه اشتراک طبیعت هر دو کشور بر سایر روشهای ارائه شده توسط دیگر پژوهشگران جهان ارجحیت داشته باشد و نتایج به دست آمده قابل اعتمادتر باشند.

جدول ۶: تعیین منزلت یا ارزشهای پارکهای ملی کشور ایران بر اساس روش ارزشیابی سامر گولز (Sumer Gulez 1992)

ارزش منابع													
پارک ملی گلستان		پارک ملی کویر		پارک ملی بومو		پارک ملی خجیر		پارک ملی تندوره		پارک ملی اورمیه		پارک ملی سرخه حصار	
حداکثر نمره	حداکثر نمره	حداکثر نمره	حداکثر نمره	حداکثر نمره	حداکثر نمره	حداکثر نمره	حداکثر نمره	حداکثر نمره	حداکثر نمره	حداکثر نمره	حداکثر نمره	حداکثر نمره	حداکثر نمره
نمره ارزشیابی	نمره ارزشیابی	نمره ارزشیابی	نمره ارزشیابی	نمره ارزشیابی	نمره ارزشیابی	نمره ارزشیابی	نمره ارزشیابی	نمره ارزشیابی	نمره ارزشیابی	نمره ارزشیابی	نمره ارزشیابی	نمره ارزشیابی	نمره ارزشیابی
۲۵	۲۰	۱۵	۸	۲۵	۱۵	۱۵	۸	۲۵	۱۵	۲۵	۲۰	۲۵	۸
۲۵	۲۴	۱۵	۸	۲۵	۱۸	۱۵	۹	۲۵	۲۰	۲۵	۲۰	۲۵	۸
۱۰	۹	۱۰	۵	۱۰	۶	۱۰	۶	۱۰	۶	۱۰	۹	۱۰	۵
-	-	-	۵	۲۰	-	-	۵	۲۰	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
۲۰	۱۵	۲۰	۵	۲۰	۸	۲۰	۲۰	۲۰	۱۰	۲۰	۱۵	۲۰	۱۰
۲۰	۸	۲۰	۲	۲۰	۵	۲۰	۲۰	۲۰	۴	۲۰	۱۰	۲۰	۴
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۳۳	۱۰۰	۵۳	۱۰۰	۴۲	۱۰۰	۶۴	۱۰۰	۷۴	۱۰۰	۳۵
VNPS%													
منزلت پارک													

می‌دهد که این روش برای ارزشیابی پارکهای ملی و یا هر منطقه‌ای که خصوصیات طبقه II ای.یو.سی.ان را داشته باشد می‌تواند با اطمینان به کار گرفته شود. زیرا کلیه عوامل مورد نظر برای ارزشیابی با تعریف، هدفهای مدیریت و معیارهای گزینش پارکهای ملی همخوانی دارند، در حالی که در مورد بقیه طبقات این همخوانی به چشم نمی‌خورد. به همین دلیل، قابلیت کاربرد آن برای سایر طبقات قابل تردید است. در جداول (۸) و (۹) خصوصیات پارک ملی به عنوان مناطق طبقه II ای.یو.سی.ان و روابط اهداف مدیریت با این طبقه‌بندی ارائه شده‌اند. مقایسه تطبیقی عوامل ارزشیابی در فرم اطلاعاتی با این دو جدول، برازندگی این روش را از نظر کاربردی برای ارزشیابی پارکهای ملی نشان می‌دهد.

جدول ۷: طبقه‌بندی پارکهای ملی ایران از نظر منزلت بر اساس روش گولز (Sumer Gulez 1992)

نام پارک	منزلت پارک (VNPS%)
۱- گلستان	۷۶
۲- اورمیه	۷۴
۳- تندوره	۶۴
۴- بومو	۵۳
۵- خجیر	۴۲
۶- سرخه حصار	۳۵
۷- کویر	۳۳

نتایج قابل قبولی به دست داده است که در جدول (۶) منعکس شده‌اند. این نتایج حداقل در مقایسه پارکهای ملی کشور با یکدیگر قابل قبول به نظر می‌رسند. به همین دلیل، می‌توان استفاده از آن را برای انتخاب مناطق جدید یا مناطق پشتوانه توصیه و تجربه کرد. با توجه به اهمیتی که عوامل فرهنگی در این روش دارند، به نظر می‌رسد که کاربرد آن در مورد برخی از مناطق نظیر ارسباران که اغلب ارزشهای تاریخی کهن و معاصر آن در ارزشیابی نادیده گرفته شده‌اند و تنها ویژگیهای طبیعی آنها مورد توجه بوده‌اند، ارزشهای این مناطق بیش از پیش شناخته شوند و این مناطق از منزلتی بیش از آنچه که هم اکنون دارند برخوردار گشته و جایگاه شایسته خود را در میان شبکه مناطق حفاظت شده کشور و جهان پیدا کنند. به هر حال، این روش همین قدر که این توانایی را دارد که ارزشهای ناشناخته مناطق با ارزشی نظیر ارسباران را به طور مستدل آشکار ساخته و غفلتهای گذشته را جبران کند و آنها را از عنوان و جایگاهی شایسته و درخور آنها برخوردار نماید، روشی قابل اعتنا و تحسین است. با استفاده از این روش، می‌توان انتظار دگرگونی و تغییرات زیادی را در طبقه‌بندی مناطق کشور و به طریق اولی در درجه توجه نسبت به آنها از نظر حفاظتی داشت.

انطباق فرم اطلاعاتی مورد استفاده در این روش با خصوصیات مناطق تحت مدیریت طبقه‌بندی ای.یو.سی.ان نشان

جدول ۸: روابط هدفهای مدیریت و طبقه‌بندی آی.یو.سی.ان از مناطق تحت حفاظت و مدیریت

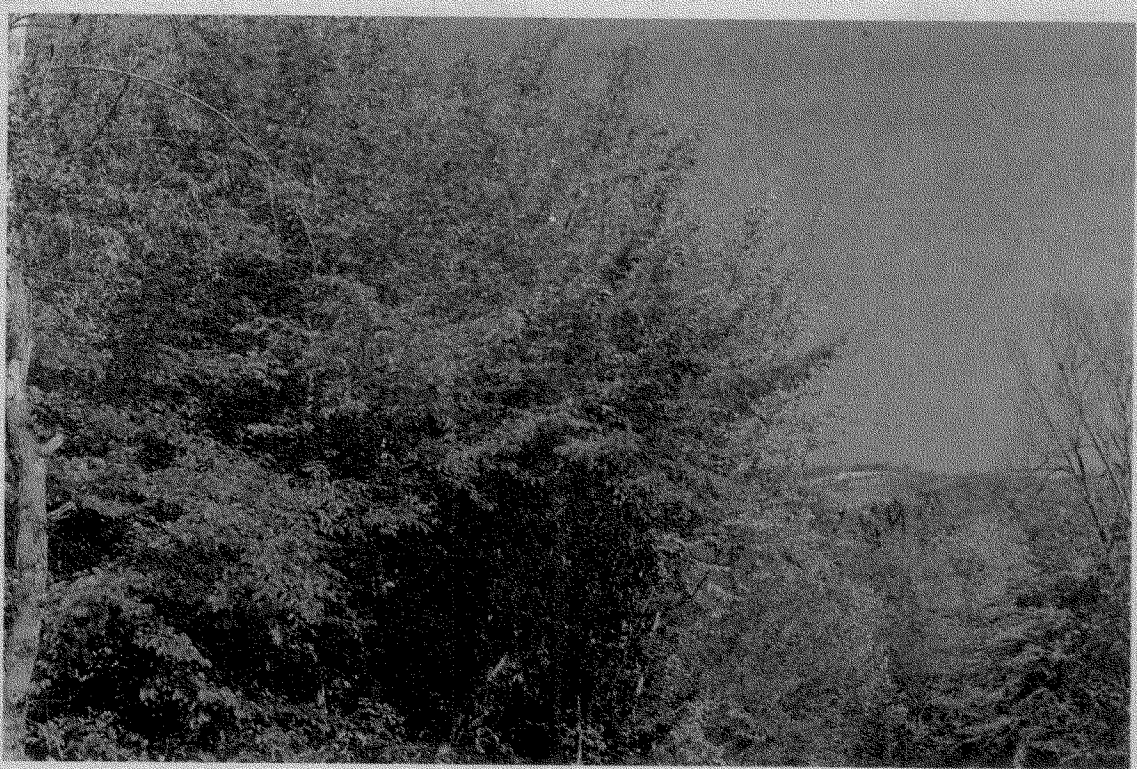
اهداف مدیریت	طبقات	I _a	I _b	II	III	IV	V	VI
۱- پژوهش علمی		۱	۳	۲	۲	۲	۲	۳
۲- حفظ دست‌نخورده‌گی		۲	۱	۲	۳	۳	-	۲
۳- حفظ گونه‌ها و تنوع ژنتیک		۱	۲	۱	۱	۱	۲	۱
۴- حفظ خدمات زیست محیطی		۲	۱	۱	-	۱	۲	۱
۵- حفظ سیماهای طبیعی و فرهنگی ویژه		-	-	۲	۱	۳	۱	۳
۶- توریسم و تفرج		-	۲	۱	۱	۳	۱	۳
۷- آموزش		-	-	۲	۲	۲	۲	۳
۸- استفاده پایدار از منابع و اکوسیستم‌های طبیعی		-	۳	۳	-	۲	۲	۱
۹- حفظ و نگهداری ویژگیهای بارز سنتی و فرهنگی		-	-	-	-	-	۱	۲

راهنما: ۱: هدف اولیه ۲: هدف ثانویه ۳: هدف بالقوه قابل حصول - قابل دستیابی نیست
(برگرفته از ۱۹۹۴ IUCN)

جدول ۹: خصوصیات پارک ملی بعنوان مناطق طبقه ۲ آی.یو.سی.ان

طبقه II: پارکهای ملی (National Park): مناطق حفاظت شده‌ای هستند که عمدتاً برای حفاظت اکوسیستمها و تفرج تحت مدیریت قرار می‌گیرد.
تعریف: مناطق زمینی یا دریایی که برای موارد زیر کنار گذاشته می‌شوند: الف - برای حفظ یکپارچگی یک یا چند اکوسیستم برای نسلهای حاضر و آتی ب - حذف هرگونه بهره‌برداری یا سکونت زیان‌آور که موجودیت منطقه را به مخاطره می‌اندازد ج - فراهم‌آوری زمینه‌های لازم برای استفاده‌های معنوی، علمی، آموزشی و تفرجگاهی سازگار زیست محیطی و فرهنگی اهداف مدیریت: ● حفظ مناطق طبیعی و مناظری که در سطح ملی و بین‌المللی از علمی، آموزشی، معنوی، تفرجگاهی و توریسم حائز اهمیت هستند. ● حفظ شرایط طبیعی نمونه‌های معرف از مناطق فیزیوگرافیک، اجتماعی حیاتی، منابع ژنتیکی و گونه‌ها برای پایداری اکولوژیکی و حفظ تنوع. ● مدیریت بازدیدکنندگان در رابطه با اهداف معنوی، آموزشی، فرهنگی و تفرجگاهی در سطحی که شرایط طبیعی منطقه حفظ گردد. ● حذف بهره‌بردارها و جلوگیری از هرگونه اشغال منطقه که موجودیت منطقه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. ● حفظ و نگهداری از هرگونه ویژگیهای بارز اکولوژیکی، ژئومورفولوژیکی، زیبایی‌شناسی یا استثنائی منطقه که انتخاب منطقه منوط به بقای آنها است. ● در نظر گرفتن نیازهای جوامع محلی و از جمله منابع معیشتی مردم به طوری که تأثیرات زیانباری بر اهداف مدیریت منطقه نداشته باشند. راهنمای انتخاب: ● منطقه باید دارای نمونه‌های معرف از مناطق طبیعی، سیماها، مناظر، گیاهان، گونه‌های جانوری و نواحی ژئومورفولوژیکی باشد که دارای ارزشهای معنوی، علمی، آموزشی، تفرجگاهی و ارزشهای توریستی ویژه باشد ● منطقه باید تا آن اندازه بزرگ باشد که کلیت اکوسیستمهایی که در گستره آن قرار دارند در اثر بهره‌برداری یا حضور جوامع انسانی موجود هیچ‌گونه تغییری نکرده باشد. مسئولیت سازمانی: مالکیت و مدیریت باید در اختیار بالاترین مرجع ذی‌صلاح کشور باشد. ولی ممکن است به سطوح دیگر دولتی، شورای محلی جوامع بومی، بنیادها یا هر نهاد دیگری قانونی که حفاظت بلند مدت آنها تضمین کند واگذار گردد.

(برگرفته از ۱۹۹۴ IUCN)

پارک ملی گلستان

یادداشتها:

منابع:

- ۱ - مجنونیان ه. ۱۳۷۳. مروری بر تدابیر حفاظت از مناطق چهارگانه ایران، آزمون ارزیابی پارکهای ملی ایران براساس روش سایمرگولز، دفتر محیط زیست طبیعی، سازمان حفاظت محیط زیست.
- ۲ - مجنونیان ه. ۱۳۷۶. طبقه بندی نوین آی، یو، سی، ان. از مناطق حفاظت شده. محیط شناسی شماره ۱۸، دانشکده محیط زیست، دانشگاه تهران.
- 3 - D.O.E/UNDP (1993). National Strategy for Environment and Sustainable Development. Part 13. Biodiversity Protection, and Management of Protected Areas.
- 4 - IUCN / CNPPA / WCMC (1994). Guideline for Protected Area Management Categories
- 5 - SÜMER GULEZ (1992). Environmental Auditing A Method for Evaluating Areas for National Park Status. Environmental Management, Vol. 16, No.6, pp. 811-818.
- * بقیه منابع ذکر شده در متن از مقاله بالا نقل قول شده است. عکس ها از: فریبرز شکرانی
- 1 - U. S. National Park Service (U. S. N. P. S.).
- 2 - Analytical Hierarchy Process (A. H. P.).
- 3 - National Park Evaluation Form (N. P. E. F.).
- 4 - Al Hassa Oases.
- 5 - Delphi Technique.
- ۶ - توضیح بررسی مسائل از طریق روش دلفی بیشتر برای گردآوری پیش بینهای مختلف در مورد مسائل و حرکتهای آتی (مثلاً بررسی بازار) بوجود آمده است. در این روش از تعدادی متخصص (اعضای مشارکت کننده یا اعضای پنل دلفی) خواسته می شود تا پیش بینهای خود را در مورد یک سؤال مشخص ارائه دهند. این نظرات را گردآوری و تلخیص می کنند و خلاصه آنها را دوباره برای متخصصان می فرستند و از آنها خواسته می شود تا در صورت نیاز و لزوم نظر خود را با توجه به نظرات دیگران مورد تجدید نظر قرار دهند و هرگونه اصلاح یا تغییری که می خواهند در آن بدهند، یا حتی می توانند دوباره نظر دهند. این فرایند (چرخش نظرات) تا آنجا ادامه پیدا می کند که همه پیش بینها بطور رضایت بخشی هم شکل شوند. روش دلفی قبلاً برای پیش بینی حرکتهای اقتصادی، اجتماعی یا سیاسی متداول بوده ولی بتدریج برای بررسی مسائل در زمینه های دیگری نیز مورد استفاده قرار گرفت. نام این روش از معبد دلفی در یونان گرفته شده است که در آنجا خدایان گردهم می آمدند تا در زمینه سئوالات انسانها در باره آینده همفکری کنند (مترجم).
- 7 - Value of National Park Status (V.NPS).